

Кліматична нейтральність економіки

Ірина МАКСИМОВА,
Віталіна КУРИЛЯК,
Максим КУРИЛЯК,
Андрій ЗІНЧУК,
Артем ШАБЛІЙ

**ІНТЕГРАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ
МСП КРАЇН СХІДНОГО ПАРТНЕРСТВА
В ПРОЦЕСІ РЕАЛІЗАЦІЇ ЗЕЛЕНОГО КУРСУ ЄС**

Резюме

У статті досліджено інтеграційний потенціал МСП країн Східного партнерства в умовах реалізації Європейського зеленого курсу. На основі поєднання якісного та кількісного аналізу даних програми EU4Business виявлено просторові відмінності у структурі та результативності підтримки МСП за основними напрямками: доступ до фінансування, розвиток бізнес-компетенцій

© Ірина Максимова, Віталіна Куриляк, Максим Куриляк, Андрій Зінчук,
Артем Шаблій, 2025.

Максимова Ірина, д. е. н., доцент, кафедра міжнародних відносин, Державний університет економіки та технологій, Кривий Ріг, Україна. ORCID: 0000-0001-9754-0414, Email: maksimova_ii@kneu.dp.ua
Куриляк Віталіна, д. е. н., професор, кафедра міжнародної економіки, Західноукраїнський національний університет, Тернопіль, Україна. ORCID: 0000-0002-3566-7900 Email: ternopil2000@yahoo.com
Куриляк Максим, к. е. н., старший викладач, кафедра міжнародної економіки, Західноукраїнський національний університет, Тернопіль, Україна. ORCID: 0000-0003-1540-0915 Email: kurylyakmax@gmail.com
Зінчук Андрій, аспірант, кафедра міжнародної економіки, Західноукраїнський національний університет, Тернопіль, Україна. ORCID: 0009-0006-1722-036X Email: a.zinchuk@wunu.edu.ua
Шаблій Артем, аспірант, кафедра економіки та цифрового бізнесу, Державний університет економіки і технологій, Кривий Ріг, Україна. ORCID: 0009-0003-5844-3103 Email: shablii_av_23568@kneu.dp.ua

та формування сприятливого інституційного середовища. Визначено особливості та пріоритети застосування інструментів розвитку МСП для зеленого переходу України, Грузії, Молдови, Азербайджану та України. Запропоновано концептуальну модель посилення інтеграційного потенціалу МСП, яка базується за логічному зв'язку п'яти блоків: інтеграційна готовність та екологічний комплаєнс, доступ до фінансування, розвиток компетенцій та інновацій, інституційна рамка інтеграції, моніторинг та оцінювання. Обґрунтовано гармонійний зв'язок моделі з напрямками програм підтримки МСП ЄС. Розроблено системний підхід до зміцнення стійкості бізнесу в країнах Східного партнерства, що ґрунтується на модель інтеграційного потенціалу, забезпечує поступове зближення з внутрішнім ринком ЄС та адаптацію до викликів зеленого переходу.

Ключові слова:

глобальні виклики, декарбонізація, екологізація, енергетичний перехід, євроінтеграція, зелена економіка, зелене фінансування, Зелений курс, зелений перехід, зміни клімату, країни ЄС, міжнародні підприємства, МСП, сервіси розвитку бізнесу, сталий розвиток, стійкість, Східне партнерство.

Класифікація за JEL: F15, Q56, L26, O44.

5 рисунків, 1 таблиця, 33 джерела літератури.

Постановка проблеми

Мікро-, малі та середні підприємства (МСП) становлять основу економік країн Східного партнерства (СхП), забезпечуючи понад дві третини робочих місць у приватному секторі та до 60% доданої вартості (OECD, 2024). Водночас їхній розвиток відбувається у складних геополітичних та економічних реаліях війни росії проти України, порушення ланцюгів постачання, інфляційного та енергетичного тиску. Ці чинники сприяють посиленню структурних дисбалансів у регіоні. За даними ініціативи EU4Business, у 2023 р. під-

тримку отримали понад 67 264 тис. МСП у східноєвропейських країнах (Україна, Грузія, Азербайджан, Вірменія, Молдова), що посприяло створенню майже 80 тис. нових робочих місць (EU Neighbourseast, 2024).

У контексті реалізації Зеленого курсу ЄС, що задає довгострокову траєкторію сталого розвитку та кліматичної нейтральності, питання посилення інтеграційного потенціалу МСП набуває особливої ваги. Це пов'язано не лише з економічними викликами, а й з тим, що «зелений порядок денний» є формотворчою складовою Кластеру № 4 перемовної рамки між Європейським Союзом та східноєвропейськими країнами, а отже, інтеграція бізнесу до ринків ЄС безпосередньо залежить від рівня екологічної та інституційної готовності.

Однак у країнах Східного партнерства простежується низка системних бар'єрів, які звужують можливості МСП щодо їхньої активної участі у зеленому переході:

1. Незважаючи на те, що нині усі східноєвропейські країни визнають важливість підтримки зеленого економічного зростання у стратегічних документах найвищого державного рівня, лише невелика частина з них містить спеціальні положення для реалізації таких ініціатив у МСП (EU4Environment, 2021; Gródek-Szostak та ін., 2024).

2. Державні інституції, які займаються регулюванням та розвитком підприємництва, переважно зосереджені на традиційних інструментах підтримки бізнесу й не мають чіткого мандату на «екологізацію» діяльності малих та середніх підприємств (Bosquillon, 2024). У результаті ця складова інтеграції МСП до європейського ринку залишається недостатньо врахованою.

3. У своїй більшості країни СхП не закладають суттєвих бюджетних ресурсів на підтримку зелених ініціатив МСП (Czerwińska-Lubszczyk та ін., 2024; Tsebenko та ін., 2023). Як наслідок, реалізація програм значною мірою залежить від донорського фінансування та міжнародної підтримки.

4. Суттєвим обмеженням є слабкий розвиток системи збору та аналізу даних, зокрема відсутні належні статистичні метрики щодо екологічних аспектів діяльності бізнесу. Водночас практика оцінювання результативності зелених політик має доволі фрагментарний характер (Varbanova та ін., 2025; Ivashchenko та ін., 2021). Це значним чином ускладнює розроблення обґрунтованих стратегій та ефективне коригування інструментів підтримки.

Водночас зазначені виклики загострюються через загальні проблеми розвитку малого та середнього бізнесу в країнах Східного партнерства. Зокрема, обмежений доступ до фінансування та недостатня інтеграція у ланцюги доданої вартості ЄС знижують конкурентоспроможність локальних компаній. Важливу роль відіграє цифрова інтенсивність МСП, низький рівень розвитку людського капіталу, а також висока залежність від зовнішньої підтримки та інвестицій у програми сталого розвитку, особливо напрями енергоефективності та декарбонізації.

Така комплексна проблематика потребує пошуку нових концептуальних моделей та механізмів інтеграції МСП в екосистемі Європейського Союзу. Нові рішення та підходи мають передусім забезпечити фінансову та інституційну стійкість, екологічну відповідальність, а також сприяти зміцненню інтеграційного потенціалу бізнесу гармонійно до вимог Зеленого курсу.

Огляд літератури

У новітніх дослідженнях простежується активізація дискусій навколо ролі МСП у зеленому переході країн Східного партнерства, враховуючи перспективи їхнього євроінтеграційного курсу.

По-перше, доцільно звернути увагу на геополітичний вимір дослідження проблематики. Європейський зелений курс (ЄЗК) розглядається як головний політичний інструмент для трансформації діяльності різних суб'єктів економіки в країнах Східного партнерства. Згідно із сучасним фундаментальними дослідженнями (Gródek-Szostak та ін., 2024; Czyżewska-Misztal та ін., 2025; Witajewska-Baltvilka та ін., 2024), Європейський зелений курс для країн СхП має не стільки екологічний, як геополітичний вимір, оскільки реалізація політик сталого розвитку стикається з перешкодами через енергетичну залежність, інституційну слабкість та війну в Україні. В іншому дослідженні Турчина Ю. та ін. зазначено, що основні умови для реалізації ЄЗК у регіоні мають охопити (Turchyn та ін., 2022): політичну волю, стабільне правове середовище, а також зменшення впливу росії на енергетичні сектори країн Східного партнерства. Дослідники наголошують на необхідності політичної стабільності, а також на взаємозв'язку енергетичних інновацій, довгострокового розвитку та економічного зростання. Подібним чином Лукашевич І. та ін. акцентують на переході бізнесу до відновлювальних джерел енергії як стратегічному кроці в енергетичній політиці регіону (Lukashevych та ін., 2024). Енергетична інтеграція є одним з пріоритетних викликів для бізнесу східноєвропейських країн. Водночас ефективна цінова політика підприємств зеленої енергетики посилює їхню конкурентоспроможність, що є ключовим для розвитку «зелених» ринків за участі МСП у країнах СхП (Brych et al., 2020). Інші науковці акцентують увагу на тому, що інституційна співпраця є основною для мобілізації зеленого переходу МСП у східноєвропейському регіоні (Baltag & Romanyshyn, 2024; Ramos, 2021). Важливо зазначити, що за цим напрямом політичні «зелені партії» ЄС мають досвід партнерства з екологічними партіями Грузії, України, Молдови, Вірменії та Азербайджану ще з 1990-х років (Crucerescu & Bugaian, 2024; Tosun, 2023).

По-друге, проблематика дослідження розглядається крізь призму торгівлі та економічної інтеграції. Праця Томаша Гродзіцькі (Grodzicki, 2022) демонструє, що Європейський Союз став основним торговельним партнером

для більшості країн Східного партнерства. Така траєкторія розвитку міжнародних економічних відносин відображає інтенсифікацію економічної інтеграції та окреслює нові перспективи для МСП у цих країнах. Однак війна в Україні спричинила перерозподіл торгових потоків, особливо в секторах енергетики та переробки (Maha & Socoliuc, 2025).

По-третє, важливим виміром є питання інституційної та фінансово-економічної спроможності реалізації програм зеленого переходу для МСП. Результати наукових досліджень підкреслюють, що за ці роки МСП Грузії, Азербайджану та Молдови економічно виграли від адаптації до стандартів ЄС, хоча залишаються вразливими до геополітичного тиску з боку росії (Lee & Jang, 2025; Pintilescu & Viorica, 2025). Крім того, підвищення ресурсоефективності та впровадження низьковуглецевих стандартів у секторах, де домінують МСП, є важливою передумовою інтеграції в політики ЄЗК, що створює додаткові інституційні та технологічні стимули (Mykytyuk et al., 2024). Відтак зелений перехід потребує не лише інновацій, а й довгострокової інституційної підтримки з боку ЄС. У деяких дослідженнях звернено увагу на те, що, наприклад, енергетична незалежність Азербайджану є унікальним історичним кейсом у регіоні. На відміну від інших партнерів країн СхП, це зменшує залежність країни від зовнішньої допомоги (Панов та Кушак, 2021).

По-четверте, уваги потребують питання цифрової трансформації та безпекові чинники в контексті реалізації подвійного зеленого-цифрового переходу бізнесу. Питання безпеки та стабільності регіону є важливими для формування інтеграційного потенціалу економік Східного партнерства (Lyzun et al., 2025). Дослідження Настасе К., Максимової І. пропонує підхід до розвитку кліматично нейтрального бізнесу на основі принципів цифровізації, що є актуальним для ЄС та країн СхП (Maksymova & Nastase, 2024). Використання цифрових інновацій підвищує прозорість і ефективність управління надзвичайними ситуаціями (Shevchuk et al., 2025). У праці Абрам С. (2024) описано рівень кіберстійкості країн СхП і зазначено, що найкраще захищеними нині є Азербайджан і Грузія, а в Україні та Молдові простежується поступова динаміка інтеграції в Єдиний цифровий ринок ЄС, зокрема через програму EU4Digital. Утім, малі та середні підприємства в країнах Східного партнерства поступово усвідомлюють необхідність розвитку цифрових компетенцій та посилення своїх можливостей у сфері кібербезпеки для успішної реалізації цього «подвійного переходу».

Таким чином, аналіз сучасних наукових джерел показує, що інтеграційний потенціал і стійкість МСП у країнах Східного партнерства формуються під впливом щонайменше трьох основних груп чинників: інституційної спроможності реалізовувати положення Європейського зеленого курсу, фінансування та доступу до інвестицій, цифрової зрілості та формування сприятливого бізнес-середовища загалом. Водночас все ще відкритим є питання, яким чином досвід програм підтримки ЄС може бути систематизований і

адаптований до умов Східного партнерства для прискорення інтеграції та підвищення стійкості локальних бізнес-спільнот.

Мета статті полягає у побудові концептуальної моделі зміцнення інтеграційного потенціалу МСП у країнах Східного Партнерства на основі аналізу програм підтримки ЄС, із особливим фокусом на орієнтири Зеленого курсу ЄС та напрями посилення стійкості бізнесу у цих умовах.

Методологія

Методологічною основою дослідження є поєднання якісного та кількісного підходів, що дало змогу забезпечити комплексність аналізу інтеграційного потенціалу МСП країн Східного партнерства у контексті реалізації Європейського зеленого курсу.

Етап 1. Емпірична складова дослідження ґрунтується на аналізі програми підтримки бізнесу EU4Business, яка була реалізована в країнах Східного партнерства. (EU4Business, 2024a). Особливу увагу приділено трьом основним напрямам підтримки, які закладені в логіку програми: доступ до фінансування («Access to Finance», A2F), розвиток бізнесу та компетенцій («Business Development Services», BDS) та формування сприятливого бізнес-середовища («Business Enabling Environment», BEE). Серед якісних методів дослідження використано: контент-аналіз стратегічних і програмних документів ЄС та ініціативи EU4Business; порівняльний аналіз політик країн Східного партнерства, спрямованих на підтримку МСП у зеленому переході; метод кейс-стаді, що передбачав виокремлення прикладів успішної реалізації інструментів підтримки у різних країнах; структурно-функціональний аналіз, який дав змогу розглянути три напрями програми (BDS, A2F, BEE) як взаємопов'язані елементи. На основі цього проведено концептуалізацію моделі інтеграційного потенціалу МСП у країнах СхП, орієнтованої на відповідність «acquis» ЄС та вимогам зеленого переходу.

Етап 2. Кількісний етап дослідження ґрунтувався на відкритій статистичній базі EU4Business Results database (EU4Business, 2024b), яка містить метрики реалізації програм ЄС відповідно до окремих країн та напрямів підтримки. Використано методи описової статистики, просторового аналізу та кластеризації, що дало змогу визначити відмінності в реалізації інструментів A2F, BDS та BEE в Україні, Грузії, Азербайджані, Вірменії та Молдові. На основі зазначеної бази даних сформовано статистичні вибірки показників діяльності МСП за останні три роки.

Етап 3. Синтез результатів застосування якісного та кількісного підходів дав змогу виокремити домінантні напрями підтримки в різних країнах СхП; оцінити ефективність окремих інструментів у підвищенні стійкості МСП;

адаптувати отримані дані до розробки системи посилення стійкості МСП країн Східного партнерства в умовах Зеленого курсу ЄС, що інтегрує основні складові програми підтримки ЄС у цілісну модель формування інтеграційного потенціалу МСП у країнах Східного партнерства.

Результати дослідження

Для малих та середніх підприємств у країнах Східного партнерства особливого значення набуває європейський вектор розвитку. Інституційна конвергенція з «*Acquis*» Європейського Союзу вимагає від бізнесу коригування стратегій, модернізації виробничих процесів, дотримання екологічних стандартів, впровадження інновацій та масштабування процесів диджиталізації. Як зазначається у звіті програми підтримки «EU4Business» (EU4Business, 2024a), МСП у країнах СхП стикаються одночасно з економічними, інституційними та безпековими бар'єрами, які ускладнюють їх зближення з Європейським Союзом та обмежують інтеграційний потенціал.

У цьому контексті важливу роль відіграють інструменти стимулювання зеленого переходу МСП. На теперішній час у регіоні запроваджуються екологічні регуляторні реформи та механізми стимулювання, серед яких доцільно виокремити (EU4Environment, 2021):

- ризик-орієнтоване екологічне оцінювання та дозвільні процедури, спрямовані на обмеження екологічно шкідливих практик (передусім у Вірменії, Молдові та Україні);
- впровадження систем екологічного менеджменту (EMS), однак без достатньої фінансової підтримки для МСП, що стримує їх більш масштабне застосування.

Додатковим напрямом є ініціативи «зелених» державних закупівель, які вже плануються до впровадження в Грузії, Молдові та Україні. Однак рівень їхньої практичної реалізації й доступності для малого та середнього бізнесу обмежений. Водночас спеціалізовані комплексні програми підтримки зеленого переходу МСП поки що залишаються поодинокими, а більшість держав СхП зосереджуються на підтримці окремих секторів, наприклад туризм чи лісове господарство, де частка МСП традиційно значна (Radlińska, 2024; Sufyan та ін., 2024).

Наступний перелік чинників обумовлює інтеграційний потенціал МСП у країнах східного партнерства.

По-перше, серйозним викликом є висока макроекономічна нестабільність, спричинена війною росії проти України, а також супутніми енергетичними шоками та інфляційними ризиками. Попри це, у перші роки війни під-

тримку отримали 67 264 МСП, що дещо нижче середнього рівня за останні роки (приблизно 80 000 щорічно), а кількість створених нових робочих місць становила 79 931, а ще 543 961 робочих місць було збережено (OECD, 2024). Такі результати свідчать про здатність програм ЄС компенсувати негативні наслідки війни, проте демонструють, що потенціал розвитку все ще нижчий, ніж у довоєнний період.

По-друге, інтеграційний потенціал МСП обмежується нестачею фінансових ресурсів. Загальний обсяг щорічних кредитних ліній та додаткових фінансових інструментів нині перевищив €1,4 млрд, з яких €71 млн становили прямі кошти ЄС (EU4Business, 2024a). Однак цих ресурсів недостатньо для забезпечення потреб усіх стейкхолдерів зеленого переходу, модернізації та цифровізації, адже банківські кредити залишаються дорогими та малодоступними для інноваційних і «зелених» проєктів, які мають реалізовувати МСП (Czerwińska-Lubszczyk, 2024).

По-третє, проблемою є низький рівень цифрової зрілості та водночас екологічної відповідальності підприємств. Хоча сумарний оборот підтриманих МСП становив €8,2 млрд, а середній приріст 10,7% (EU4Business, 2024b), більшість підприємств перебувають лише на початкових стадіях диджиталізації та впровадження енергоефективних рішень. Це послаблює їхні можливості інтегруватися до ланцюгів доданої вартості ЄС, де дедалі важливішу роль відіграють зелені стандарти та цифрові інновації.

По-четверте, суттєвою перешкодою є слабкість інституційної підтримки і недостатньо розвинене бізнес-середовище. Незважаючи на те, що обсяг експорту підтриманих компаній нині сягнув €1,1 млрд, а 1262 компанії вперше вийшли на зовнішні ринки (EU4Business, 2024b), регуляторні бар'єри, складність процедур та низький рівень публічно-приватного діалогу суттєво обмежують можливості інтеграції.

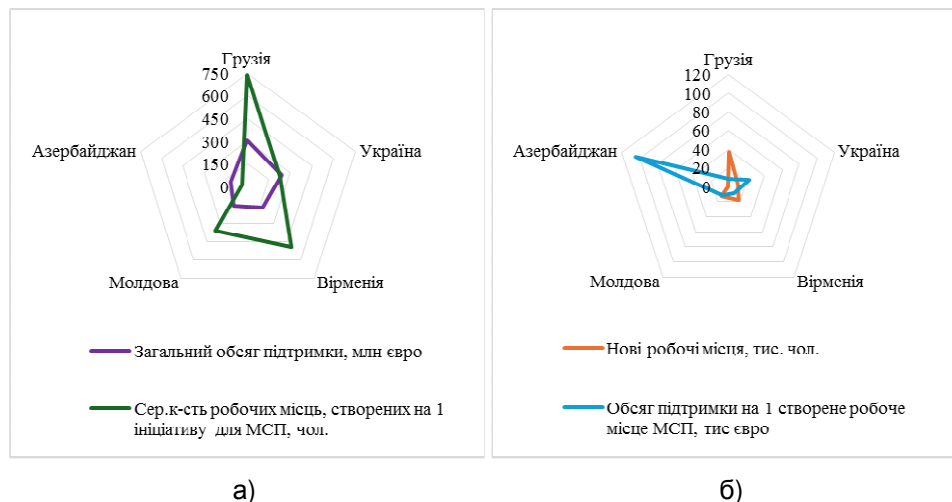
Яскравим індикатором результативності програм підтримки ЄС для МСП у країнах Східного партнерства є метрика створення робочих місць відносно обсягів наданої допомоги (рис. 1 а, б).

Отримані результати демонструють суттєву асиметрію між обсягами фінансової підтримки та результатами у створенні нових робочих місць у країнах Східного партнерства. Водночас така диспропорція має різні причини, зумовлені специфікою національних економік та контекстом їхнього розвитку.

Показовим є приклад Грузії, яка отримала найбільший обсяг підтримки (€308,4 млн) та забезпечила майже 37 тис. нових робочих місць. Це свідчить про ефективне перетворення зовнішніх ресурсів у зростання зайнятості та про відносну зрілість інституційного середовища, здатного мобілізувати європейську допомогу для стимулювання інтеграційного потенціалу МСП.

Рисунок 1

Річна підтримка ЄС для МСП у країнах східного партнерства

Джерело: побудовано авторами на основі статистики (EU4Business, 2024a).

Подібну, хоча й дещо нижчу ефективність, продемонструвала Вірменія, де за умов обмежених внутрішніх ресурсів фінансова підтримка в €169,2 млн сприяла створенню понад 18 тис. нових робочих місць. У цих випадках можна говорити про тісніший зв'язок між програмами ЄС та активною фазою розвитку локального бізнесу. Водночас у Молдові (13,2 тис. нових робочих місць при €156,6 млн підтримки) простежується балансований сценарій, коли зовнішнє фінансування одночасно спрямовувалося і на підтримку діючих підприємств, і на стимулювання нових робочих місць. Це відображає прагнення до стабілізації бізнес-середовища за умов структурної вразливості економіки.

Зовсім інша ситуація простежується в Україні та Азербайджані, де обсяги підтримки виявилися значними (€241,2 млн та €111,6 млн відповідно), проте кількість нових робочих місць була відносно низькою (10,3 тис. та лише 1,0 тис.). В Україні ця асиметрія є закономірною: за умов повномасштабної війни та руйнування інфраструктури пріоритетом програм ЄС є збереження бізнесів і робочих місць, а не їх створення. Подібна ситуація характерна для Азербайджану, де через геополітичну нестабільність та низьку інтеграцію МСП у міжнародні ринки зовнішня підтримка здебільшого спрямовувалася на стабілізацію діючих підприємств, а не на розширення їхніх виробничих потужностей. У цих країнах акцент був зроблений насамперед на віднов-

ленні та підтриманні життєздатності бізнесу, що в короткостроковій перспективі зменшило показники створення нових робочих місць, але водночас стало необхідною передумовою для збереження інтеграційного потенціалу в довгостроковому вимірі.

У контексті формування інтеграційного потенціалу варто зазначити, що, оцінюючи ефективність програм ЄС для МСП у країнах Східного партнерства, необхідно враховувати не лише кількісні показники, а й структуру пріоритетів підтримки. Для частини країн (Грузія, Вірменія) допомога стала каталізатором нового економічного зростання, а для інших (Україна, Азербайджан) вона виконала передусім функцію «економічного амортизатора», спрямованого на збереження бізнесу в умовах кризи. Відтак, не менш важливим показником є збереження економічної активності як основи для подальшої інтеграції у ринки ЄС.

Сьогодні допомога ЄС для МСП в країнах Східного партнерства формується за трьома ключовими напрямками. Ця класифікація чітко відстежується за результатами дослідження річної звітності програми EU4Business (EU4Business, 2024a).

1. Доступ до фінансування («Access to Finance», A2F) – фінансовий фундамент інтеграції. Забезпечення доступу МСП до кредитів, грантів, мікрофінансування та фінансової грамотності формує базовий рівень стійкості підприємств. Саме фінансові інструменти дають можливість бізнесу інвестувати в модернізацію, технології та відповідність європейським стандартам, що є першою передумовою інтеграції у внутрішній ринок ЄС. Водночас навчання банківських працівників і самих підприємців у сфері фінансової грамотності знижує ризики, підвищує прозорість та формує довіру інвесторів.

2. Послуги з розвитку бізнесу («Business Development Services», BDS) – розвиток компетенцій та інновацій. BDS охоплюють консультування, створення бізнес-інкубаторів, розвиток кластерів, підтримку експортних організацій та відкриття нових ринків. Це напрям, який формує «якісну спроможність» МСП інтегруватися у європейські та глобальні ланцюги доданої вартості. Завдяки цим програмам підприємства підвищують цифрову зрілість, впроваджують екологічні практики, розвивають інноваційні підходи та адаптуються до конкурентного середовища ЄС. BDS сприяють не лише індивідуальній стійкості компаній, а й колективному інтеграційному потенціалу бізнес-середовища через мережі співпраці та кластери.

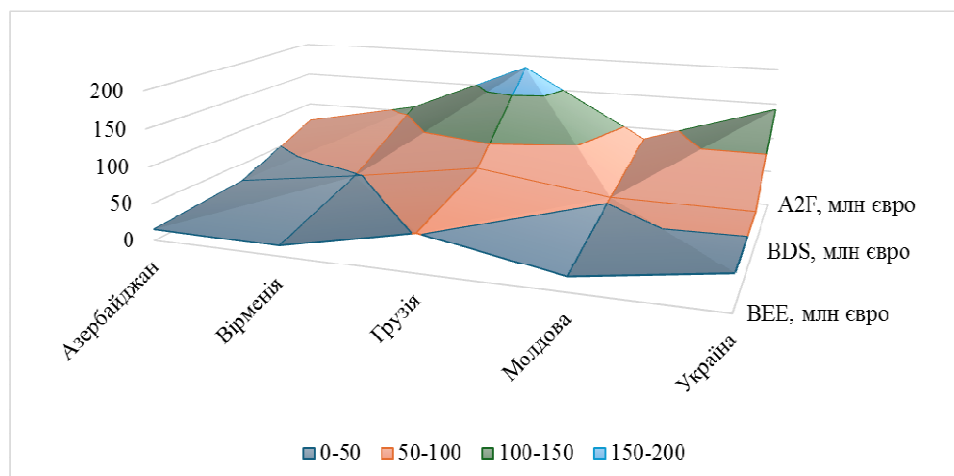
3. Сприятливе бізнес-середовище (Business Enabling Environment, BEE) – інституційна рамка інтеграції. BEE передбачає підтримку регуляторних реформ, зміцнення спроможності державних органів та розвиток публічно-приватного діалогу. Цей напрям є системним виміром інтеграційного потенціалу, оскільки наближає країни до *acquis* ЄС, зменшує регуляторні бар'єри та створює довгострокові передумови для інтеграції бізнесу в європейський економічний простір. Важливим аспектом є також інформування

підприємців про зміст реформ та процедур, що сприяє їхній адаптації до європейських стандартів і знижує транзакційні витрати.

Структура їхнього розподілу між окремими країнами Східного партнерства доволі диверсифікована. Для оцінювання відмінностей у масштабах підтримки МСП у країнах Східного партнерства застосовано підхід просторово-порівняльного аналізу, який дав змогу відтворити тривимірну модель розподілу ресурсів за трьома основними напрямками підтримки (A2F, BDS, BEE). Побудована візуалізація дає змогу простежити нерівномірність фінансування та визначити країни з найбільш вираженою концентрацією підтримки (рис. 2).

Рисунок 2

**Просторова модель розподілу підтримки МСП
у країнах Східного партнерства за трьома напрямками (A2F, BDS, BEE)**

Джерело: розроблено авторами на основі статистики (EU4Business, 2024a).

Аналіз структури підтримки показує, що сектор A2F (доступ до фінансування) є домінантним напрямом у більшості країн Східного партнерства (63,4% у Вірменії, 64,8% в Азербайджані, 58,8% в Україні). Такий розподіл свідчить про гостру потребу бізнесу в ресурсах для збереження економічної активності, особливо в кризових умовах. В Україні та Азербайджані, де зовнішні ризики є найбільш значними, фінансові інструменти виконують функцію економічного амортизатора, підтримуючи життєздатність підприємств як основу для подальшої інтеграції.

Найбільший акцент на підтримці БЕЕ (сприятливе бізнес-середовище) простежується в Україні (19,4%) та Грузії (16,6%), де інтеграційний процес супроводжується активним наближенням регуляторного поля до норм ЄС. Це свідчить про те, що у кризових та постконфліктних економіках важливим чинником інтеграційного потенціалу є саме інституційна адаптація, яка визначає довгострокову здатність МСП функціонувати в межах європейського правового та економічного простору.

Водночас найбільші обсяги фінансової підтримки за напрямом BDS (послуги з розвитку бізнесу) сконцентровані у Молдові (33,8%) та Грузії (24,6%), що вказує на орієнтацію на довгострокову трансформацію та інноваційність економіки. Такий тренд підтверджує, що в цих країнах акцент робиться на розвиток нових компетенцій та ринкових можливостей, що дозволяє формувати проактивну траєкторію інтеграційного потенціалу, спрямовану на розширення присутності в європейських ланцюгах доданої вартості.

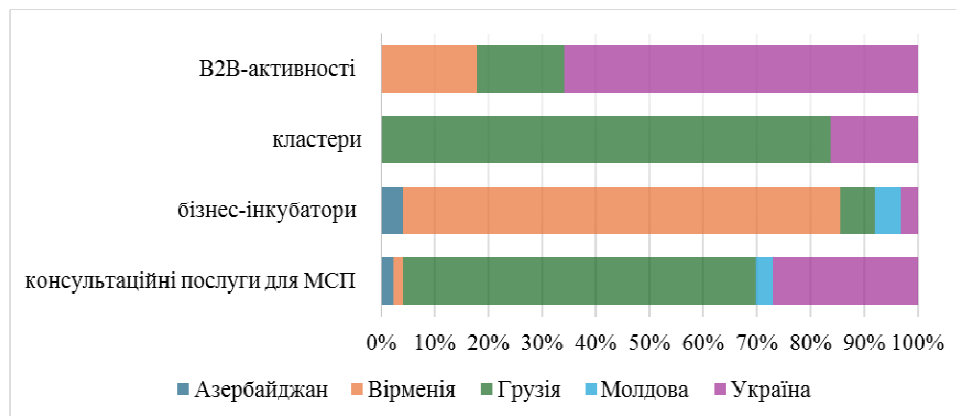
Зазначимо, що в сучасних умовах саме напрям розвитку компетенцій та інновацій (сектор BDS) посідає особливо вагомe місце у формуванні інтеграційного потенціалу малого і середнього бізнесу країн СхП, зокрема в контексті реалізації зеленого переходу. Цей блок підтримки забезпечує не лише підвищення рівня професійних знань підприємців, а й створює умови для якісної трансформації бізнесу відповідно до стандартів Європейського зеленого курсу. Більш того, розвиток кліматичних-цифрових інновацій сприяє формуванню низьковуглецевої економіки та підвищує екологічну стійкість регіонів (Maksymova et al., 2023). Провідну роль відіграють консультаційні послуги, які охоплюють понад 90% усіх заходів BDS і дають змогу підприємствам отримувати індивідуальні рекомендації з енергоефективності, впровадження цифрових технологій, екологічного менеджменту та управління інноваціями. Серед найбільш популярних інструментів BDS виокремлюють: консультаційні послуги для МСП, бізнес-інкубатори, кластери та B2B-активності (рис. 3).

Зазначені ініціативи забезпечують первинну орієнтацію МСП у складному полі регуляторних вимог, допомагають бізнесу зрозуміти механізми адаптації до аспис ЄС у частині Зеленого курсу.

Як бачимо з графіка, найбільш поширеним інструментом є консультаційні послуги. Загалом ними скористалося 31 614 підприємств (90,8% від усіх МСП, охоплених BDS). Це свідчить про значний попит на консультації, що охоплюють енергоефективність, цифровізацію та екологічне управління. Найбільша частка консультацій простежується у Грузії (97% усіх заходів BDS), що демонструє орієнтацію країни на знання й компетенції як базовий ресурс інтеграції. В Україні цей показник сягає 91,3%, у Молдові – 92,2%, в Азербайджані – 91,6%. Лише у Вірменії консультаційні послуги поступаються бізнес-інкубаторам за обсягом підтримки і впровадження (24,7% проти 66,4%), що пояснюється акцентом країни на розвиток нових стартапів як драйверів інновацій.

Рисунок 3

**Реалізація ключових сервісів з розвитку бізнесу
в країнах Східного партнерства**

Джерело: розроблено авторами на основі статистики (EU4Business, 2024a).

Водночас бізнес-інкубатори охопили 1707 МСП (4,9%). Найбільш яскравим прикладом є Вірменія, де інкубатори стали провідним інструментом (66,4% усіх заходів BDS). Це вказує на орієнтацію на створення нових підприємств і бізнес-моделей, що одразу відповідають європейським вимогам сталості. В інших країнах (Україна, Грузія, Молдова, Азербайджан) цей інструмент має значно менший масштаб (від 0,5% до 8,2%).

Незважаючи на те, що кластери охоплюють відносно невелику кількість МСП (426 підприємств, 1,2%), вони мають стратегічне значення. Лідером у цій сфері є Грузія (1,7%), де кластери сприяють інтеграції бізнесу у глобальні ланцюги вартості та підсилюють колективну стійкість. В Україні цей показник становить 0,7%, що свідчить про поступове формування індустріальних та регіональних кластерів у період воєнних викликів.

В2В-активності охопили 1052 підприємства (3,0%), з найвищою інтенсивністю в Україні (7,4%) та Вірменії (8,9%). Це показує прагнення підприємств до міжнародної кооперації, пошуку партнерів і виходу на нові ринки навіть в умовах кризової економічної ситуації.

У сукупності ці інструменти BDS формують якісну спроможність підприємств до інновацій, цифрової зрілості та екологічності виробництва, що є ключовою умовою для їхньої інтеграції у внутрішній ринок ЄС та успішної реалізації кліматично-нейтральної стратегії розвитку.

Порівняльний аналіз специфіки реалізації програм підтримки в країнах Східного партнерства дає змогу виокремити такі особливості (табл. 1).

Таблиця 1

Особливості програм підтримки МСП у різних країнах СхП

Країна	Ключова проблематика МСП та інтеграційні бар'єри	Пріоритетні форми підтримки ЄС (A2F, BDS, BEE)
Вірменія	Обмежений доступ до фінансування; висока залежність від зовнішніх ринків; потреба в розвитку інноваційного бізнесу.	A2F – мікрофінансування; BDS – консультаційні програми, інкубатори; BEE – підтримка інституційної спроможності.
Азербайджан	Низька диверсифікація економіки; обмежений доступ до міжнародних ринків; слабка цифрова готовність.	A2F – кредити та гарантії; BDS – цифрові сервіси та експортні ініціативи; BEE – діалог щодо покращення бізнес-середовища.
Грузія	Складне регуляторне середовище; потреба у «зеленій» трансформації; слабкі ринкові стимули.	A2F – найбільші обсяги кредитів; BDS – кластери, навчання; BEE – реформи для наближення до <i>acquis</i> ЄС.
Молдова	Вразливість до зовнішніх шоків; низька інституційна стійкість; брак кадрів.	A2F – фінансова підтримка; BDS – екологізація виробництва, освітні програми; BEE – розвиток політик та інституцій.
Україна	Руйнування інфраструктури через війну; високі безпекові ризики; обмежений доступ до капіталу.	A2F – кредити та гранти на відновлення; BDS – цифровізація, експортна підтримка; BEE – регуляторне наближення, політичний діалог.

Джерело: розроблено авторами.

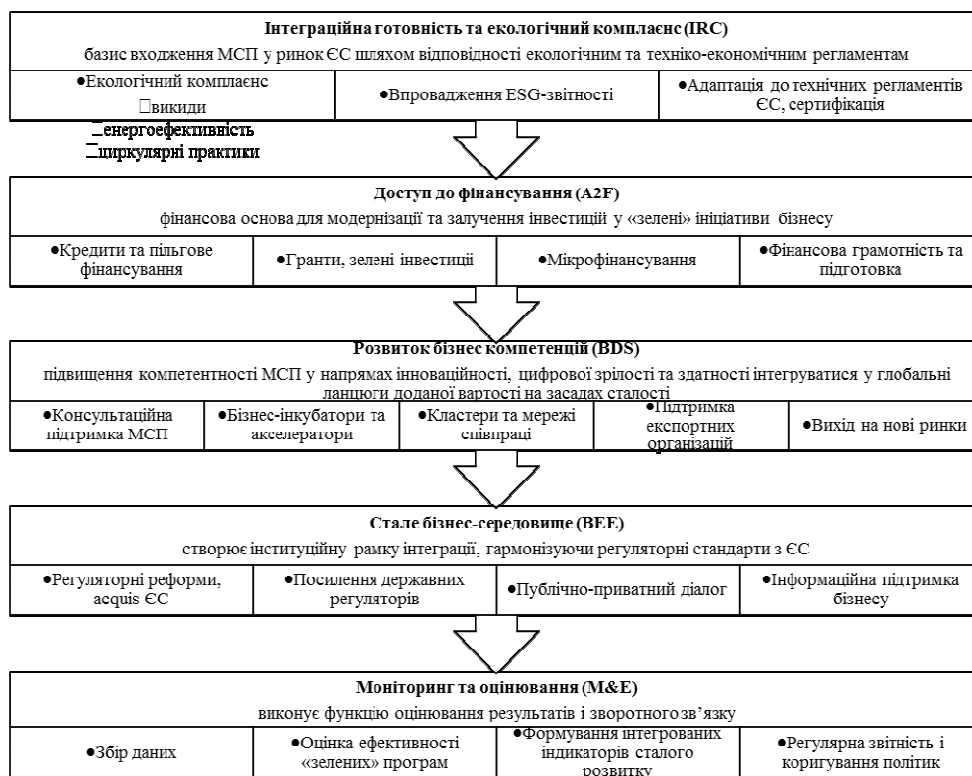
Для МСП країн Східного партнерства однією з головних передумов формування інтеграційного потенціалу є узгодження стратегій розвитку з європейськими ініціативами у сфері кліматичної сталості. Європейський зелений курс, політики цифрової трансформації та численні програми підтримки МСП з боку ЄС висувають нові вимоги та водночас відкривають додаткові

можливості для бізнесу. У цьому контексті інтеграційний потенціал та стійкість МСП набувають багатовимірного характеру, охоплюючи як екологічний комплаєнс і відповідність технічним регламентам, так і фінансові ресурси, розвиток компетенцій, інституційне середовище та системний моніторинг результатів.

Представлена концептуальна модель (рис. 4) відображає логіку формування інтеграційного потенціалу МСП у країнах Східного партнерства в контексті зеленого переходу.

Рисунок 4

Концептуальна модель посилення інтеграційного потенціалу МСП у країнах Східного Партнерства

Джерело: авторська розробка.

Таким чином, основою моделі посилення інтеграційного потенціалу та стійкості МСП країн Східного партнерства є три основні напрями підтримки ЄС: фінансовий фундамент (блок A2F), розвиток компетенцій та інновацій (блок BDS) та інституційна рамка інтеграції (блок BEE). Саме ці інструменти відображають базову логіку програм EU4Business і визначають можливості МСП щодо модернізації, виходу на нові ринки та адаптації до «acquis» ЄС.

Водночас для комплексного відображення інтеграційної динаміки у контексті зеленого переходу, до моделі додано два додаткові блоки.

Перший блок – вхідна інтеграційна готовність та екологічний комплаєнс (блок IRC «Inbound Readiness & Compliance»), що є відправною точкою і охоплює відповідність екологічним стандартам, впровадження ESG-звітності та сертифікацію продукції за вимогами ЄС.

П'ятий блок – моніторинг та оцінювання (блок M&E «Monitoring & Evaluation») – виконує функцію системного контролю та стратегічного зворотного зв'язку, дозволяючи оцінювати ефективність заходів і коригувати політики відповідно до вимог Green Deal.

Послідовність складових концептуальної моделі формування інтеграційного потенціалу МСП у країнах Східного партнерства, відображає логіку зміцнення їхньої стійкості та здатності до інтеграції у внутрішній ринок ЄС в умовах зеленого переходу (рис. 5).

Таким чином, вихідною передумовою є інтеграційна готовність та екологічний комплаєнс (перший блок IRC), що забезпечує відповідність підприємств технічним регламентам та екологічним стандартам Європейського Союзу, а також впровадження інструментів ESG-звітності, без яких неможливий доступ до європейських ринків.

Подальший розвиток ґрунтується на формуванні фінансового фундаменту (блок A2F), який створює ресурсну основу для інвестицій у модернізацію виробництва, впровадження «зелених» технологій та здійснення цифрової трансформації. Лише за наявності стабільних фінансових механізмів стає можливим якісне розгортання наступного етапу – розвитку компетенцій та інновацій (блок BDS). Цей напрям сприяє зростанню цифрової зрілості підприємств, формуванню бізнес-кластерів, підтримці стартапів та інтеграції у глобальні ланцюги доданої вартості, що у комплексі підвищує конкурентоспроможність МСП.

Наступною складовою концептуальної моделі є формування інституційної рамки інтеграції (блок BEE), яка включає гармонізацію регуляторних стандартів з «acquis» ЄС, розвиток публічно-приватного діалогу та зміцнення спроможності регуляторних органів, забезпечуючи прозорі та стабільні умови для бізнесу.

Рисунок 5

Посилення стійкості МСП країн Східного партнерства в умовах Зеленого курсу ЄС на основі моделі інтеграційного потенціалу

Джерело: авторська розробка.

Завершальною ланкою системи є моніторинг та оцінювання (блок M&E), який виконує функцію стратегічного зворотного зв'язку: регулярний збір даних та оцінка ефективності дозволяють коригувати фінансові, інноваційні й регуляторні інструменти, забезпечуючи адаптивність політик до викликів зеленого переходу. Така послідовність створює замкнений цикл формування інтеграційного потенціалу, в якому кожен елемент підсилює інший, формуючи цілісну архітектуру інтеграції та стійкості МСП.

Описана вище послідовність формує своєрідний цикл розвитку інтеграційного потенціалу, в якому кожен елемент підсилює інші, створюючи цілісну екосистему інтеграції та стійкості МСП.

Важливим підтвердженням дієвості цієї логіки є практичні результати програм підтримки МСП у країнах Східного партнерства, що реалізуються за участі ЄС та міжнародних організацій. Так, на рівні A2F підприємства отримали цільову експертну допомогу у сфері підвищення ресурсної та енергети-

чної ефективності, а також у впровадженні екологічних інновацій. Характерними є такі показники (EU4Business, 2024a): на основі пілотних проєктів задокументовано близько 200 успішних кейсів зеленого переходу бізнесу, зокрема у 81 компанії ідентифіковано потенційні щорічні заощадження у розмірі 4,32 млн євро. Загалом 128 компаній у Грузії, Молдові та Україні отримали консультації, що дало змогу визначити можливі економічні вигоди від зеленого переходу у розмірі 8,1 млн євро.

Надважливого значення набуває роль фінансових інструментів у стимулюванні зеленого переходу, що охоплює: розроблення прозорих схем «зелених» державних закупівель, розширення доступу МСП до різних фінансових ресурсів, запровадження інституційних механізмів заохочення компаній, які перевищують екологічні стандарти.

На етапі розвитку компетенцій та інновацій (BDS) основним інструментом стають програми фінансового стимулювання зеленого переходу бізнесу. У Молдові, наприклад, місцеве агентство ODA запровадило дві показові програми: «Greening Programme for SMEs» та «Energy Efficiency Programme for SMEs». Вони передбачали надання грантів у розмірі до 75 тис. євро на модернізацію виробництва та впровадження відновлюваних джерел енергії у 85 компаніях МСП, що стало реальним поштовхом для модернізації бізнесу в напрямку зеленої економіки (Gribincea & Gribincea, 2024).

Зазначимо, що зміцнення інституційної рамки інтеграції посилюється через ініціативи ЄБРР, зокрема створення Центру трансферу фінансів і технологій для клімату (Inter American Development Bank et al., 2023). Метою програми є надання допомоги малим та середнім підприємствам у зменшенні споживання енергії та води через впровадження сучасних екологічних технологій. Важливим елементом діяльності Центру є програма «Кліматичні інноваційні ваучери», яка забезпечує часткове покриття витрат підприємств на інноваційні рішення, полегшуючи доступ до чистих технологій навіть для малих фірм.

Таким чином, на всіх рівнях моделі (від екологічного комплаєнсу та фінансових основ до компетенцій, інституційної рамки та моніторингу) програми ЄС формують практичні механізми посилення інтеграційного потенціалу МСП. У сукупності вони формують цілісну систему підтримки, яка дає змогу МСП узгоджувати свою діяльність з європейськими стандартами та долати наявні структурні обмеження. Водночас такі заходи мають підвищувати стійкість бізнесу до кризових викликів і сприяти його поступовій інтеграції до внутрішнього ринку ЄС відповідно до принципів Європейського зеленого курсу.

Висновки

Результати дослідження дають змогу сформулювати такі висновки.

МСП країн Східного партнерства є ключовим структуроутворювальним елементом національних економік, проте їхній інтеграційний потенціал формується в умовах підвищеної вразливості до зовнішніх криз. Війна в Україні, енергетична залежність, обмежені інституційні спроможності та нерівномірність цифрової трансформації посилюють розрив між задекларованими євроінтеграційними амбіціями та реальними можливостями бізнесу.

Європейський Зелений курс для країн Східного партнерства виконує функцію не лише екологічної, а й геополітичної рамки інтеграції. Реалізація його положень потребує від МСП модернізації виробничих процесів, дотримання екологічного комплаєнсу, цифровізації та відповідності європейським стандартам. У цих умовах інтеграційний потенціал обумовлюється швидкістю та якістю імплементації «acquis» ЄС.

Аналіз найбільшої програми допомоги для малого та середнього бізнесу EU4Business засвідчив значні обсяги фінансової та організаційної підтримки, водночас виявивши суттєві відмінності у впливі на ринки праці та економічну динаміку. Зокрема, у Грузії та Вірменії підтримка стала каталізатором нових економічних можливостей, а в Україні та Азербайджані її роль полягала переважно у стабілізації та збереженні функціонування наявних бізнесів. Така асиметрія підтверджує необхідність оцінювання не лише прямих ефектів, а й структурних умов, у яких реалізуються програми підтримки.

Порівняльний аналіз напрямів підтримки (за блоками моделі A2F, BDS, BEE) продемонстрував, що країни СхП обрали різні стратегії: у Молдові акцент зроблено на послугах розвитку бізнесу (BDS), в Україні – на доступі до фінансування (A2F), у Грузії – на інституційній рамці (BEE). Це свідчить про поліцентричний характер інтеграційного поступу, де кожна країна адаптує інструменти відповідно до власних викликів.

Роль сервісів з розвитку бізнесу (BDS) у сучасних умовах набуває основного значення. Саме через розвиток компетенцій, цифрової зрілості, інноваційних екосистем та кластерних структур МСП здатні інтегруватися у європейські та глобальні ланцюги доданої вартості. BDS стає тим елементом, який трансформує базову фінансову підтримку у довгострокову конкурентоспроможність.

Запропонована концептуальна модель формування інтеграційного потенціалу МСП доводить, що його основою є поетапна логіка: інтеграційна готовність та комплаєнс (IRC), фінансовий фундамент (A2F), розвиток компетенцій та інновацій (BDS), інституційна рамка інтеграції (BEE), моніторинг та

оцінювання (M&E). Саме ця послідовність формує системний підхід до зміцнення стійкості бізнесу. Функціональні зв'язки між елементами моделі засвідчили, що IRC та A2F утворюють основу екологічної та фінансової стійкості, BDS і BEE – визначають інтеграційний потенціал, тоді як M&E забезпечує стратегічну адаптивність через механізм зворотного зв'язку.

Список використаної літератури

- Абрат, С. Б. (2024). Співробітництво ЄС та країн-учасниць Східного партнерства у сфері кібербезпеки: Виклики та перспективи. *Міжнародні та політичні дослідження*, (37), 171–178. <https://doi.org/10.32782/2707-5206.2024.37.14>
- Панов, А. В., & Кушак, А. В. (2021). Вплив європейських фондів на розвиток економіки (на прикладі України, Грузії, Молдови). *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*, 40, 69–72. <https://doi.org/10.32782/2413-9971/2021-40-12>
- Baltag, D., & Romanyshyn, I. (2024). Special issue: the European Union and its Eastern Partnership neighbours – a framework to evaluate performance. *International Politics*, 61(6), 1059–1077. <https://doi.org/10.1057/s41311-023-00475-3>
- Bocquillon, P. (2024). Climate and energy transitions in times of environmental backlash? The EU «Green Deal» from adoption to implementation. *JCMS-Journal of Common Market Studies*, 62(S1), 124–134. <https://ueaeprints.uea.ac.uk/id/eprint/96106/>
- Brych, V., Manzhuha, V., Halysh, N., Zhekalo, G., Liakhovych, G., & Vakun, O. (2020, September). Strategy of effective pricing policy of biofuel enterprises [Conference presentation abstract]. In *2020 10th International Conference on Advanced Computer Information Technologies (ACIT)* (pp. 674–677), Deggendorf, Germany. <https://doi.org/10.1109/ACIT49673.2020.9208815>
- Crucerescu, C., & Bugaian, L. (2024). European Union support for the implementation of the European Green Pact in the countries of the Eastern Partnership. *The USV Annals of Economics and Public Administration*, 24(2), 7–17. <https://annalsfeaa.usv.ro/index.php/annals/article/view/2772>
- Czerwińska-Lubszczyk, A., Jagoda-Sobalak, D. & Owczarek, T. (2024). Innovation, green innovation and cooperation in publicly funded projects. *Production Engineering Archives*, 30(4), 453–462. <https://doi.org/10.30657/pea.2024.30.43>
- Czyżewska-Misztal, D., Musiałkowska, I., & Walczak, K. (Eds.) (2025). *Green and digital transition in the European Union. Report from the seminar under the*

project of Jean Monnet Center of Excellence «Resilient and transforming Europe» Transform EU. Poznań University of Economics and Business Press. <https://doi.org/10.18559/978-83-8211-258-0>

Inter American Development Bank, African Development Bank, Asian Development Bank, Asian Infrastructure Investment Bank, Council of Europe Development Bank, European Bank for Reconstruction and Development, European Investment Bank, Islamic Development Bank, New Development Bank, & World Bank (2023). *2022 Joint Report on Multilateral Development Banks' Climate Finance.* <https://doi.org/10.18235/0005182>

EU Neighbourseast. (2024, September 6). *Citizens' summary 2024: Eastern Partnership.* <https://euneighbourseast.eu/news/publications/citizens-summary-2024-eastern-partnership/>

EU4Business. (2024a). *Annual Report 2024: How EU supports SMEs in the EaP.* <https://eu4business.eu/reports/eu4business-annual-report-2024/>

EU4Business. (2024b). *Results in 2024* [Open database]. Retrieved August 5, 2025, from <https://eu4business.eu/results-eu4business/general/>

EU4Environment. (2021). *Towards a green economy in the Eastern Partner countries: Progress at mid-term (2021).* <https://www.eu4environment.org/app/uploads/2021/10/Towards-a-green-economy-in-the-Eastern-Partner-countries-web.pdf>

Gribincea, C., & Gribincea, A. (2024). Financial strategy to accelerate green growth in Moldova [Conference presentation abstract]. *Economic growth in the face of global challenges. Consolidation of national economies and reduction of social inequalities: Conference proceedings: International Scientific-Practical Conference* (XVIIIth Ed., pp. 239–246). Chisinau. <https://doi.org/10.36004/nier.cecg.III.2024.18.25>

Gródek-Szostak, Z., Adamczyk, J., Kotulewicz-Wisińska, K., Niemczyk, A., Olszowska, K.W., & Szelać-Sikora, A. (2024). *The European Green Deal and the Eastern Partnership: Towards resilient, sustainable and integrated economies* (1st ed.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003486732>

Grodzicki, T. (2022). Trade flows between the European Union and the Eastern Partnership countries: Dynamics and prospects. *Nowa Polityka Wschodnia*, 4(35), 145–160. <https://doi.org/10.15804/npw20223507>

Ivashchenko, A., Kornyluk, A., & Polishchuk, Y. (2021). Innovation vouchers as a modern financial tool for the development of SMES. *Baltic Journal of Economic Studies*, 7(5), 78–87. <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2021-7-5-78-87>

- Lee, E., & Jang, I. (2025). Beyond Eastern Europe: The Eastern Partnership's untapped potential in Central Asia. *Asian International Studies Review*, 26(2), 239–263. <https://doi.org/10.1163/2667078x-bja10047>
- Lukashevych, Y., Evdokimov, V., Polukhin, A., Maksymova, I., & Tsvilii, D. (2024). Innovation in the energy sector: The transition to renewable sources as a strategic step towards sustainable development. *African Journal of Applied Research*, 10(1), 43–56. <https://doi.org/10.26437/ajar.v10i1.665>
- Lyzun, M., Lishchynskyy, I., Vitálišová, K., & Borseková, K. (2025). Challenges of regional security for Central and Eastern European countries. *Journal of European Economy*, 24(1), 41–57. <https://doi.org/10.35774/jee2025.01.041>
- Maha, L.-G., & Socoliuc, O.-R. (2025). EaP countries at the crossroads of Ukrainian war and refugee crisis: An economic analysis. In G. Rouet & G.C. Pascariu (Eds.) *Resilience and the EU's Eastern Neighbourhood Countries: Crisis, Transformations and Policies* (pp. 109–133). Palgrave Macmillan Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-031-73379-6_5
- Maksymova, I., & Nastase, C. (2024). European model of climate-neutral business development based on digitalization principles. *Journal of European Economy*, 23(2), 336–352. <https://doi.org/10.35774/jee2024.02.336>
- Maksymova, I., Savelyev, Y., Zvarych, I., Kurylyak, V., Lyzun, M., Sachenko, S., & Lishchynskyy, I. (2023). Global differentiation of climate-digital projects in terms of low-carbon economy. In 2023 IEEE 12th International Conference on Intelligent Data Acquisition and Advanced Computing Systems: Technology and Applications (IDAACS) (pp. 859–864). Dortmund, IEEE. <https://doi.org/10.1109/IDAACS58523.2023.10348646>
- Mykytyuk, P., Brych, V., Manzhula, V., Borysiak, O., Sachenko, A., Banasik, A., Kempa, W. M., Mykytyuk, Y., Czupryna-Nowak, A., & Lebid, I. (2024). Efficient Management of Material Resources in Low-Carbon Construction. *Energies*, 17(3), Article 575. <https://doi.org/10.3390/en17030575>
- OECD. (2024). *SME Policy Index: Eastern Partner countries 2024: Building resilience in challenging times*. OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/3197420e-en>
- Pintilescu, C., & Viorica, E.-D. (2025). A vulnerability analysis of the eastern partnership's countries' exposure to geopolitical risks. In G. Rouet & G.C. Pascariu (Eds.) *Resilience and the EU's Eastern Neighbourhood Countries: Crisis, Transformations and Policies* (pp. 135–161). Palgrave Macmillan Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-031-73379-6_6
- Radlińska, K. (2025). Changes in the structure of agriculture in Central and Eastern Europe in the light of the European Green Deal. *Sustainability*, 17(1), Article 104. <https://doi.org/10.3390/su17010104>

- Ramos, C. T. (2021). Chapter 9 – The Green Turn: Smart cities, the SDGs, and sustainability in the EU parties' discourse. In A. Visvizi & R.P. Del Hoyo (Eds.) *Smart Cities and the UN SDGs* (pp. 125–140). Elsevier. <https://doi.org/10.1016/B978-0-323-85151-0.00009-9>
- Shevchuk, R., Lishchynskyy, I., Ciura, M., Lyzun, M., Kozak, R., & Kasianchuk, M. (2025). Application of Blockchain Technology in Emergency Management Systems: A Bibliometric Analysis. *Applied Sciences*, 15(10), Article 5405. <https://doi.org/10.3390/app15105405>
- Sufyan, A., Asad, A. I., & Novák, P. (2024). Radical and incremental innovations performance in Eastern European SMEs: An empirical study of developed and emerging economies. *Journal of Eastern European and Central Asian Research (JEECAR)*, 11(3), 537–552. <https://doi.org/10.15549/jeecar.v11i3.1604>
- Tosun, J. (2023). The European Union's climate and environmental policy in times of geopolitical crisis. *Journal of Common Market Studies*, 61(S1), 147–156. <https://doi.org/10.1111/jcms.13530>
- Tsebenko, O., Ivasechko, O., Turchyn, Y., & Lukach, N. (2023, March). The European Green Deal: Shaping the future of the Eastern Partnership. *IOP Conference Series: Earth and Environmental Science*, 1150(1), Article 012005. <https://doi.org/10.1088/1755-1315/1150/1/012005>
- Turchyn, Ya., Ivasechko, O., & Tsebenko, O. (2022). Problems and prospects for ensuring energy security in partner countries of the EU's Eastern Partnership initiative. *Scientific Journal «Regional Studies»*, 29, 146–153. <https://doi.org/10.32782/2663-6170/2022.29.24>
- Varbanova, M., de Barcellos, M. D., Kirova, M., De Steur, H., & Gellynck, X. (2025). Sustainably implementing Agriculture 4.0 in SME manufacturing companies in Eastern Europe: A case study from Bulgaria. *International Food and Agribusiness Management Review*, 28(3), 599–620. <https://doi.org/10.22434/ifamr.1267>
- Witajewska-Baltvilka, B., Helepciuc, F.-E., Mangalagiu, D., & Todor, A. (2024). Politicization of climate change and Central and Eastern European countries' stance towards the European Green Deal. *Global Environmental Change*, 89, Article 102932. <https://doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2024.102932>

Отримано: 12 вересня 2025 р.

Рецензовано: 10 жовтня 2025 р.

Рекомендовано до друку: 10 листопада 2025 р.